

Μαρία Καραμεσίνη*

Η «επόμενη μέρα» μετά την πανδημία: Απειλές και προκλήσεις για τον κόσμο της εργασίας†

Ζούμε μια πρωτόγνωρη παγκόσμια ύφεση στην ιστορία του καπιταλισμού – και ως προς τα αίτιά της (πανδημία) και ως τα μέτρα που την προκάλεσαν (lockdown). Οι διεθνείς οργανισμοί πιστεύουν ότι η μείωση του ΑΕΠ θα είναι μεν περίπου διπλάσια εκείνης του 2008-9, όμως οι οικονομίες θα ανακάμψουν γρήγορα αν δεν υπάρξει δεύτερο κύμα πανδημίας. Πολλοί όμως οικονομολόγοι ισχυρίζονται ότι αυτή η ύφεση θα οξύνει τους εμπορικούς-τεχνολογικούς και νομισματικούς πόλεμους και θα επιταχύνει προϋπάρχουσες τάσεις στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα (από-παγκοσμιοποίηση, μείωση ποσοστού κέρδους) και θα επιφέρει δομικές αλλαγές στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, χωρίς αυτές να είναι αναγκαστικά υπέρ του κόσμου της εργασίας και της επιβίωσης του πλανήτη.

Σε κάθε κρίση του καπιταλισμού, ο κόσμος της εργασίας πληρώνει βαρύτατο «φόρο αίματος» – ανεργία, υποαπασχόληση, μειώσεις μισθών, επιδείνωση εργασιακών σχέσεων – και ένα μέρος του παραγωγικού συστήματος καταστρέφεται. Βέβαια, οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες διαφέρουν μεταξύ χωρών, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά

---

* Καθηγήτρια Οικονομικών της Εργασίας και της Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

† Το άρθρο αποτελεί την εισήγηση της Μ. Καραμεσίνη στη διαδικτυακή εκδήλωση «Ο κόσμος της εργασίας την “επόμενη μέρα” μετά την πανδημία», η οποία πραγματοποιήθηκε στις 3/6/2020, στο πλαίσιο του κύκλου «Κοινωνία, Οικονομία & Πολιτική στη μετα-covid19 εποχή». Το υλικό (βίντεο) της εκδήλωσης βρίσκεται αναρτημένο εδώ : <https://poulantzas.gr/o-kosmos-tis-ergasias-tin-epomeni-mera-meta-tin-pandimia-video/>

κάθε οικονομίας και αγοράς εργασίας, των συστημάτων εργασιακών σχέσεων και κοινωνικής προστασίας, τη δύναμη του συνδικαλιστικού κινήματος και, κυρίως, ανάλογα με την οικονομική και κοινωνική πολιτική των κυβερνήσεων, που αντανακλούν το πως αυτές διαχειρίζονται τα συμφέροντα (άμεσα και μακροπρόθεσμα) των τάξεων και ομάδων που εκπροσωπούν.

Έτσι, ενώ σήμερα επικρατεί αβεβαιότητα ως προς τις προβλέψεις για το βάθος και τη διάρκεια της ύφεσης, είναι απολύτως βέβαιο ότι η ανάσχεση της ύφεσης και των επιπτώσεών της στην απασχόληση και στην ανεργία εξαρτώνται καθοριστικά από την κλίμακα της κρατικής παρέμβασης και το είδος των πολιτικών και μέτρων που παίρνει κάθε χώρα, δηλαδή από το ταξικό και κοινωνικό τους πρόσημο.

Το τοπίο της «επόμενης μέρας» για τον κόσμο της εργασίας διαμορφώνεται μεν από τις πολιτικές και τα μέτρα που παίρνουν οι κυβερνήσεις στη δύσκολη φάση της επανεκκίνησης των οικονομιών, αλλά στο έδαφος των επιπτώσεων της πανδημίας και του lockdown στην αγορά εργασίας, στις εργασιακές σχέσεις και στις μορφές και συνθήκες εργασίας. Οι επιπτώσεις αυτές έχουν κοινά χαρακτηριστικά σε όλο τον κόσμο, αλλά και εθνικές ιδιαιτερότητες.

Lockdown: παρόμοιες επιπτώσεις στον κόσμο της εργασίας σε όλο τον κόσμο

Η κρίση της πανδημίας είχε ισχυρή διάσταση ταξική και έμφυλη διάσταση διεθνώς. Παντού στον κόσμο οι εργαζόμενοι στην υγεία, στην κατ' οίκον κοινωνική φροντίδα ηλικιωμένων και αναπήρων, στην παραγωγή και πώληση τροφίμων, στις μεταφορές, στην καθαριότητα επωμίστηκαν μεγάλο φόρτο εργασίας με κίνδυνο της υγείας τους, για να παραμείνουν οι υπόλοιποι ασφαλείς στο σπίτι, δουλεύοντας εξ αποστάσεως. Το μεγαλύτερο ποσοστό τους είναι γυναίκες και τα αντίστοιχα επαγγέλματα χαμηλά αμειβόμενα ή υποαμειβόμενα. Θα δουν αυτές-οι οι εργαζόμενες-οι «την επόμενη μέρα» βελτιώσεις μισθών και όρων εργασίας; Την ίδια στιγμή, ο κατ' οίκον περιορισμός όλων και το κλείσιμο των σχολείων αύξησαν τις υποχρεώσεις φροντίδας στο σπίτι και τον όγκο της απλήρωτης οικιακής εργασίας των γυναικών. Θα αναδειχθούν ή θα ξεχαστούν την «επόμενη μέρα» τα θεμελιακά φεμινιστικά αιτήματα για την κοινωνική αναγνώριση αυτής

της εργασίας ως κανονικής εργασίας, της σημασίας της για την κοινωνία και της ίσης κατανομής της μεταξύ των φύλων;

Εκατομμύρια μισθωτοί σε χαμηλά αμειβόμενες και επισφαλείς δουλειές ή στην άτυπη οικονομία, πολλοί εξ αυτών μετανάστες, αλλά και αυτοαπασχολούμενοι, με ελλιπή κοινωνική προστασία, πλήρωσαν μεγάλο τίμημα από το lockdown: έχασαν τη δουλειά τους και το εισόδημά τους, παραμένοντας εκτός του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Στη χώρα μας οι καλλιτέχνες, οι εποχικοί εργαζόμενοι, οι αυτοαπασχολούμενοι επιστήμονες έγιναν ορατοί μέσα από τις διεκδικήσεις τους για προστασία. Έμειναν όμως αόρατοι οι 65 χιλιάδες μισθωτοί με συμβάσεις ορισμένου χρόνου που έχασαν τη δουλειά τους τον Μάρτιο-Απρίλιο και οι 140 χιλιάδες που αποχώρησαν «οικειοθελώς» από την επιχείρηση, υπό αδιαφανείς συνθήκες, χωρίς δικαίωμα σε επίδομα ανεργίας, ή οι μετανάστριες που δούλευαν αδήλωτες στα σπίτια και σταμάτησαν τη δουλειά. Η επόμενη μέρα βρίσκει όλες και όλους αυτούς με το άγχος της επιβίωσης των ίδιων και των οικογενειών τους.

Όπως η κρίση του 2008, έτσι και η κρίση τη πανδημίας έπληξε επίσης δυσανάλογα τους νέους και τους λίγο μεγαλύτερους, που εξαιτίας της προηγούμενης κρίσης είχαν καθηλωθεί σε θέσεις προσωρινής ή μερικής απασχόλησης και στην αδήλωτη, ανασφάλιστη ή υποδηλωμένη εργασία. Αλλά, στην Ελλάδα της μαζικής ανεργίας, η πανδημία έκοψε επίσης τα φτερά στο μεγάλο όγκο των μακροχρόνια ανέργων στις ηλικίες των 40 και 50, που ήλπιζαν να ξαναμπούν στην αγορά εργασίας και η άνοδος της ανεργίας την «επόμενη μέρα» απειλεί να τους θέσει οριστικά στο περιθώριο.

Οι παραπάνω διαφοροποιημένες επιπτώσεις της κρίσης, όξυναν προϋπάρχουσες και δημιούργησαν νέες ανισότητες εντός του κόσμου της εργασίας.

Τέλος, το lockdown έφερε παντού την επέκταση της εξ αποστάσεως εργασίας από το σπίτι (τηλεργασία) και αυτές σε πλατφόρμες που σχετίζονται με το ηλεκτρονικό εμπόριο, ενώ όλες οι ενδείξεις συνηγορούν για μία ακόμα μεγαλύτερη χρήση αυτών των μορφών εργασίας στο μέλλον, με τις συνέπειες που αυτό μπορεί να έχει για τις συνθήκες εργασίας, την κοινωνικοποίηση και τη συνδικαλιστική οργάνωση των εργαζομένων. Στην Ελλάδα το 26% των εργαζόμενων δούλεψε από το σπίτι με τηλεργασία κατά τη διάρκεια του lockdown και οι πάρα πολλοί δουλεύουν ακόμα.

Οι ελληνικές ιδιαιτερότητες της “επόμενης μέρας”

Τέσσερεις είναι οι άμεσες απειλές στο πεδίο της αγοράς εργασίας και των εργασιακών σχέσεων στις νέες συνθήκες επανεκκίνησης της οικονομίας (α) η έκρηξη της ανεργίας και της υποαπασχόλησης, (β) η περαιτέρω μείωση των μισθών στον ιδιωτικό τομέα, (γ) η γενίκευση της επισφάλειας και η νέα τάση φτωχοποίησης των νοικοκυριών και (δ) η πλήρης περιθωριοποίηση των συνδικάτων και εξατομίκευση των εργασιακών σχέσεων. Όλες αυτές οι τάσεις ξεκίνησαν ήδη να λειτουργούν από τη φάση του lockdown. Από τις αρχές του 2021, προστίθενται και μεσοπρόθεσμες απειλές: οι περικοπές μισθών δημοσίων υπαλλήλων και των συντάξεων, λόγω της επανεμφάνισης μεγάλων δημόσιων ελλειμμάτων και ελλειμμάτων στο ασφαλιστικό.

Οι απειλές αυτές ισχύουν σε όλες τις χώρες της Ε.Ε., αλλά στην Ελλάδα έχουν μεγαλύτερη ένταση γιατί είναι συνδεδεμένες με τέσσερεις εθνικές ιδιαιτερότητες.

Πρώτον, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος (μικρό μέγεθος επιχειρήσεων, υπερβολικό βάρος των υπηρεσιών) και τη θέση της χώρας στο διεθνή καταμερισμό εργασίας (εξάρτηση από τον εξωτερικό τουρισμό). Γι' αυτό η Ελλάδα αναμένεται να έχει το υψηλότερο ποσοστό ύφεσης στην οικονομία και τη μεγαλύτερη αύξηση της ανεργίας μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. (22% προβλέπει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 26% με 31% το Γραφείο Προϋπολογισμού της Βουλής). Ήδη δεν έγιναν 333 χιλιάδες προσλήψεις στην οικονομία το δίμηνο Μαρτίου-Απριλίου, κυρίως στον τουρισμό στον οποίο οφείλεται το 91% των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται μέχρι και τον Αύγουστο. Ταυτόχρονα, έχουν πλέον απελευθερωθεί οι απολύσεις, με την εξαίρεση όσων εργαζομένων πλήρους απασχόλησης ενταχθούν με απόφαση των επιχειρήσεων στο νέο μηχανισμό κρατικής επιδότησης της διατήρησης θέσεων εργασίας ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ και στο σύστημα μειωμένου ωραρίου με έως 20% μειωμένες αποδοχές, δώρο Χριστουγέννων και επίδομα αδείας. Αυτές οι περικοπές, σε αυτούς που θα διατηρήσουν τη δουλειά τους, έρχονται να προστεθούν σε αυτές της φάσης του lockdown όταν περίπου το 40% των μισθωτών της χώρας που τέθηκαν σε καθεστώς αναστολής σύμβασης εργασίας ή σε εκ περιτροπής εργασία έχασαν κατά μέσο όρο 45 έως 50% των αποδοχών τους.

Φτωχοποίηση και ομογενοποίηση μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων

Δεύτερον, η βαθιά ύφεση και η αύξηση της ανεργίας, ο κίνδυνος της απόλυσης και οι εκβιαστικές μειώσεις μισθών έρχονται να προστεθούν σε μια ταλαιπωρημένη οικονομία που έχασε το 25% του παραγωγικού δυναμικού πριν λίγα χρόνια και οι μισθωτοί της το 25% των αποδοχών τους (κατά μέσο όρο) και που πριν την πανδημία, εμφάνιζε ανεργία 17% και ποσοστό υπερχρέωσης επιχειρήσεων 40%. Ήρθε επίσης να προστεθεί, σε μια κοινωνία που μόλις άρχιζε να ορθοποδεί, μέσω της αύξησης της απασχόλησης, των μισθών και των κοινωνικών επιδομάτων και υπηρεσιών από τη δεκαετή περιπέτεια της προηγούμενης οικονομικής κρίσης, που είχε οδηγήσει σε εκπτώχευση το 40% του πληθυσμού. Για τους παραπάνω λόγους, αλλά και λόγω ανεπαρκειών του συστήματος εισοδηματικής στήριξης των ανέργων, η εργασιακή και εισοδηματική επισφάλεια των εργαζομένων (μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων) και των οικογενειών τους θα διευρυνθεί μαζί με τη φτωχοποίηση όσων βρίσκονται στη χαμηλή κλίμακα εισοδημάτων. Ταυτόχρονα θα ομογενοποιήσει προς τα κάτω τις συνθήκες εργασίας και απασχόλησης και τη μοίρα των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα και των προλεταριοποιημένων στρωμάτων των αυτοαπασχολούμενων, μειώνοντας τις μεταξύ τους ανισότητες και δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για κοινούς αγώνες και διεκδικήσεις.

Τρίτον, η σημερινή κυβέρνηση εξαρχής συντάχθηκε με το μοντέλο των εργασιακών σχέσεων που προώθησαν οι κυβερνήσεις των πρώτων μνημονίων, με σκοπό τη μείωση και στη του εργασιακού κόστους στο πλαίσιο της πολιτικής εσωτερικής υποτίμησης. Το μοντέλο αυτό προέβλεπε αρχικά την αποκέντρωση, στη συνέχεια την αναστολή και στο τέλος την ουσιαστική κατάργηση των κλαδικών συλλογικών διαπραγματεύσεων, με ταυτόχρονη απαλλαγή από τα συνδικάτα. Από τις πρώτες κινήσεις που έκανε η κυβέρνηση της Ν.Δ. μετά τις εκλογές ήταν να ακυρώσει όλα τα φιλεργατικά μέτρα της κυβέρνησης του ΣΥΡΙΖΑ μέσα σε λίγους μήνες, καθιστώντας πρακτικά αδύνατες τις κλαδικές διαπραγματεύσεις και ολοκληρώνοντας το ημιτελές 2ο Μνημόνιο. Σήμερα, στον ιδιωτικό τομέα, το ποσοστό συνδικαλισμένων μισθωτών κινείται σε μονοψήφια ποσοστά, όπως και το ποσοστό κάλυψής τους από ΣΣΕ και οι εργασιακές σχέσεις στηρίζονται στην ατομική διαπραγμάτευση με τον εργοδότη.

Έκτακτες συνθήκες, διευθυντικό δικαίωμα, αντι-συνδικαλιστική λογική

Κατά τη φάση του lockdown, με το πρόσχημα των έκτακτων συνθηκών οι κυβέρνηση της ΝΔ προχώρησε ακόμα περισσότερο καθιστώντας «νόμο» το διευθυντικό δικαίωμα. Έδωσε πλήρη και ανεξέλεγκτη ελευθερία στους εργοδότες να αποφασίζουν μονομερώς για την αναστολή συμβάσεων του προσωπικού και την εκ περιτροπής εργασία (άρα και τη μείωση των αποδοχών) στους πληττόμενους κλάδους, αποκλείοντας ή καταργώντας ακόμα και την υποχρέωση διαβούλευσης με τους εκπροσώπους των εργαζομένων και καθιστώντας αδύνατο τον έλεγχο από την Επιθεώρηση Εργασίας. Στην τωρινή φάση επαναλειτουργίας της οικονομίας, συνεχίζει στην ίδια κατεύθυνση χωρίς να βρισκόμαστε σε έκτακτες συνθήκες. Με το νέο μηχανισμό κρατικής επιδότησης της διατήρησης των θέσεων εργασίας ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ στις επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα που εμφανίζουν πτώση τζίρου τους προηγούμενους μήνες, δηλαδή στη συντριπτική πλειονότητα, οι εργοδότες έχουν πάλι δικαίωμα μονομερούς επιβολής εργασίας μειωμένου χρόνου εργασίας στο προσωπικό τους. Σε περιβάλλον ελεύθερων απολύσεων, αυτό ισοδυναμεί με εκβιασμό. Όποιος εργαζόμενος αρνηθεί τη μείωση μισθού, κινδυνεύει να απολυθεί. Αντίθετα, στο γερμανικό μοντέλο, η μείωση αποτελεί αντικείμενο υποχρεωτικής διαπραγμάτευσης και συμφωνίας με τους εκπροσώπους των εργαζομένων στην επιχείρηση, όπως και η κατανομή της μείωσης του χρόνου εργασίας στο προσωπικό.

Εδώ κατά τη γνώμη μου βρίσκεται και η διαφορά της ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑΣ, του SURE α λα ελληνικά, από άλλους ανάλογους ευρωπαϊκούς μηχανισμούς σε χώρες με ακόμα ισχυρό συνδικαλιστικό κίνημα. Η λογική του είναι μνημονιακή και αποκάλυπτα αντι-συνδικαλιστική και αντεργατική. Αγνοεί επιδεικτικά τα συνδικάτα και δίνει στους εργοδότες την απόλυτη εξουσία να επιβάλλουν χωρίς έλεγχο δυσμενείς μεταβολές των όρων εργασίας στους μισθτούς στο όνομα της προστασίας της απασχόλησης. Στην πράξη εμπεδώνει την εξατομίκευση των εργασιακών σχέσεων ως νέα κανονικότητα, για την εξυπηρέτηση του απώτερου στόχου: του ελέγχου της μεταβολής των μισθών, που αναγορεύονται σε καθοριστικό παράγοντα της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, σε ένα μοντέλο ανάπτυξης που θα στηρίζεται στο χαμηλό εργατικό κόστος.

Οι τάσεις και απειλές της επόμενης μέρας δεν δημιουργούν μόνο ένα εκρηκτικό μίγμα για την ανάπτυξη εστιών κοινωνικής αντίδρασης και αντίστασης. Μειώνοντας τα εισοδήματα και τη ζήτηση, και σε συνδυασμό με την ανεπαρκή στήριξη των επιχειρήσεων,

δρουν ανασταλτικά για την ανάσχεση της ύφεσης και την έξοδο της οικονομίας από την κρίση της πανδημίας με τα λιγότερα δυνατά τραύματα.